

**Церковно-історичне
краєзнавство:
ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ
ДИСКУРС**

Наративні джерела про діяльність Херсонського архієпископа Інокентія (Борисова)

У статті проаналізовано комплекс наративних документів, що стосуються діяльності архієпископа Інокентія (Борисова). Розглянуто епістолярну спадщину Владики та спогади про нього сучасників. Показано внесок архієпископа у розвиток історичної науки та просвітництва.

Ключові слова: архієпископ, Інокентій (Борисов), джерела, листування, спогади, наука, православ'я, проповідь.

Діяльність видатного діяча православної церкви XIX ст. – доктора богословських наук, професора, кавалера російських і зарубіжних церковних орденів, талановитого проповідника і богослова, архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія (Борисова) залишила яскравий слід в історії України. Саме тут повною мірою розкрився його науковий, адміністративний і проповідницький таланти. Останні дев'ять років свого життя архієрей очолював Херсонсько-Таврійську єпархію. Впродовж цього часу він зробив значний внесок у розвиток православної церкви, історичної науки, в тому числі й церковної археології.

Постать Інокентія (Борисова) викликала значний резонанс в історичній літературі другої половини XIX – початку XX ст. Формування історіографії, яка стосується життєдіяльності Інокентія (Борисова), розпочалося невдовзі після його кончини, проте ґрунтовні дослідження почали з'являтися лише в останній чверті XIX ст. Найбільш значимими є праці біографів архієпископа: М. Барсова, М. Востокова та Т. Буткевича [1]. Різні аспекти діяльності Інокентія досліджували С. Петровський, М. Ястребов, Ф. Титов, А. Маркевич [2] та інші.

У сучасній українській історіографії бракує досліджень багатой наукової та духовної спадщини Інокентія (Борисова). Певною мірою його наукової та церковної діяльності торкалися у своїх дослідженнях Ю. Бабінов, В. Каліновський, А. Непомнящий, Д. Шевякова та деякі інші історики [3]. Ґрунтовне дослідження життя та діяльності архієпископа може стати темою окремого монографічного дослідження.

Мета поданої публікації полягає у розгляді комплексу наративних джерел, які висвітлюють різні напрями діяльності Інокентія (Борисова).

Важливою складовою джерельної бази життєдіяльності Інокентія (Борисова) є наративні документи, зокрема спогади про нього сучасників та багата епістолярна спадщина архієпископа. Їхня інформативність зумовила широке використання для дослідження зазначеної теми. Значна кількість документів особового походження, серед яких провідне місце посідає листування архієрея, зберігається у рукописних фондах архівних установ та бібліотек. Переважна більшість із них знаходиться у Відділі рукописів Російської Національної бібліотеки (ВР РНБ), у фонді «Інокентій, архієпископ Херсонський» (ф. 313) [4]. Формування цього фонду розпочалося в 1887 р., коли М. Х. Палаузов подарував Імператорській публічній бібліотеці збірку листів, адресованих Інокентію, яка залишилась йому в спадок від архієпископа. Вона складалася з дев'яти томів і налічувала 2 948 листів та повідомлень. Крім цього до збірки входили 34 чернетки з відповідями різним адресатам самого Владики та деякі інші папери. Тож загальна кількість документів становила 3 068 одиниць зберігання. У бібліотеці є короткий перелік усіх листів, які увійшли до зазначеної збірки. М. І. Барсов опублікував у періодичних виданнях до 500 листів, але, за твердженням директора Імператорської публічної бібліотеки А. Ф. Бичкова, вони були видані недбало, з багатьма помилками [5].

До кола спілкування Інокентія належали відомі державні, наукові та релігійні діячі, письменники, церковнослужителі та однодумці, зокрема: великий князь Костянтин Миколайович, митрополит Філарет (Дроздов), Макарій (Булгаков), О. С. Стурдза, О. І. Войцехович, К. С. Сербінович, М. Скворцов, Філарет (Гумілевський) та багато інших. Листи до архієпис-

копа від різних осіб охоплювали період із 1823 по 1857 рр. Більша частина з них має історичне значення і представляє важливий матеріал для вивчення багатовекторної діяльності Інокентія та історії церковно-релігійного життя середини XIX ст.

Заслугує на увагу листування Інокентія (Борисова) з великим князем Костянтином Миколайовичем. Архієпископ писав йому про тяжке становище православної церкви на землях Криму, де татари користуються значно більшими правами, ніж російські поселенці: вони звільнені від рекрутської повинності і кріпацтва, не платять податків. Православна церква є панівною лише формально, фактично ж іновірці мають більше прав, що принижує православ'я і шкодить його авторитету. Великий князь, який завжди уважно прислухався до порад архієпископа, попросив надати йому більш детальну інформацію про стосунки між православними і мусульманами і повідомити про необхідні законодавчі зміни і адміністративні розпорядження для вирішення цього питання [6, арк. 108].

Епістолярна спадщина Інокентія показує налагоджену ним організацію процесу відбудови християнських святинь Криму. Архієпископ призначав на службу до Сімферополя, Севастополя та Ялти випускників Київської духовної академії, які ставали його помічниками в цій нелегкій справі. Так у 1848 р. настоятелем Севастопольської Петропавлівської церкви і благочинним Севастопольського церковного округу призначено протоієрея А. Г. Лебединцева. Одночасно він став довіреною особою Інокентія в питанні вивчення і реконструкції християнських пам'яток Херсонеса та Інкермана й будівництва нових храмів і монастирів. У своїх листах до архієпископа він повідомляв про археологічні розкопки старовинних християнських храмів у Херсонесі та про віднайдені там реліквії, які мають історико-археологічне значення. Інокентій вимагав від своїх підлеглих детального звіту про хід робіт по відновленню християнських храмів. Про це свідчать численні листи ченців і священнослужителів, надіслані архієпископу з Криму. Серед них повідомлення ієромонаха Володимира із Севастополя (1851 р.) про проведені роботи по відновленню Кіновійської стіни, воріт для в'їзду в церковний двір та каплиці з дерев'яним визолоченим хрестом.

Листи ігумена Василя (Юдіна) до Владики містять усю повноту інформації про розкопки та події, які відбувались у Херсонеському городищі, включаючи подробиці повсякденного життя. Він повідомляв про хід робіт по відновленню Інкерманської церкви, про освячення невеликої тимчасової церкви в ім'я князя Володимира, яке відбулося 28 січня 1853 р. в присутності архімандрита Полікарпа (Радкевича), протоієрея Арсенія Лебединцева, воєнного губернатора Севастополя віце-адмірала Юрьєва, генерала З. А. Аркаса та інших осіб [7, арк. 18-19, 129-130, 231, 470-471].

Деякі листи, написані архієпископу представниками підвідомчого духовенства з Криму, містять повідомлення про події Кримської війни та оборони Севастополя. Інокентій сам побував у Севастополі в 1854 р. і прийшов до висновку про недостатню готовність російських військ до зустрічі з неприятелем. Він уважно слідкував за ходом військових дій на півострові, маючи власного кореспондента в Севастополі в особі протоієрея А. Г. Лебединцева, який повідомляв про всі події, що відбувалися в місті.

Під час військових дій постраждало багато храмів у Севастополі, Євпаторії, Ак-Мечеті та інших місцях. Одні з них були зруйновані інші пограбовані та збезчещені. Постраждали й нові монастирі – Херсонеський та Інкерманський. У Херсонесі була абсолютно зруйнована невелика церква св. Володимира, освячена незадовго до початку війни. Необхідно було проаналізувати нанесені збитки і продовжити роботу по відновленню церковних споруд. За дорученням Інокентія Севастопольський благочинний Арсеній Лебединцев оглянув усю місцевість, яка під час військових дій була зайнята ворогом, і доповів про стан храмів. За свідченням протоієрея найбільше постраждала Петропавлівська церква, від якої залишились лише стіни, спотворені карикатурами, а мармурові статуї св. апостолів Петра і Павла з неї були викрадені. На вимогу Св. Синоду Інокентій (Борисов) у березні 1857 р. представив донесення про стан кримських церков і скитів, розорених у період Кримської війни, та можливі заходи по їх відбудові [8, арк. 6-25].

Епістолярна спадщина Інокентія (Борисова) частково опублікована в «Записках Одесского общества истории и древностей», на шпальтах «Херсонских епархиальных ведомостей» (ХЕВ)

та в інших виданнях. Науковий інтерес становить листування Інокентія (Борисова) з О. С. Стурдзою. На шпальтах «ХЕВ» у 1860 р. з'явилася публікація листів, якими обмінювались Інокентій та О. С. Стурдза впродовж 1846-1853 років. Видатного церковного архієрея та відомого теолога і відставного дипломата об'єднували спільні інтереси, які базувались на відданості інтересам православ'я та любові до науки. Впродовж 1845-1846 рр. О. С. Стурдза переклав французькою і опублікував у Франції «Литургию св. Йоанна Златоуста» и «Первую седмицу Великого поста» Преосвященного Інокентія, а рік по тому грецький переклад «Первой седмицы» видав у Афінах. Інокентій дав високу оцінку здійсненим перекладам і запропонував О. С. Стурдзі перекласти на іноземні мови найкращі твори духовної літератури російських православних проповідників, щоб познайомити з ними європейського читача. Початком міг стати французький переклад проповідей Московського митрополита Філарета (Дроздова). Це видання мало познайомити іноземців із досягненнями православного Богослов'я, про яке вони практично нічого не знали. О. С. Стурдза виконав це побажання Інокентія в 1847 р., коли видав у Парижі французький переклад «Избранных слов и речей Высокопреосвященного Филарета» [9, с. 482, 484].

Архієпископ цінував О. Стурдзу не лише як талановитого перекладача духовної літератури, але і як однодумця, з яким можна порадитись щодо важливих церковно-релігійних справ. Обое болісно сприймали поширення різноманітних протестантських течій, які несли загрозу для православної церкви, залучаючи до своїх рядів певну частину парафіян. У листі, датованим 3 березня 1853 р., Інокентій писав другу про наболілу для нього проблему – боротьбу з розколом. Він вважав, що для перемоги над розколом потрібні спільні зусилля духовенства і громадянського суспільства, а тому просив поради у О. С. Стурдзи щодо методів боротьби. Відповідь Олександр Скарлатович надіслав у вигляді розлогого листа, де виклав своє бачення даної проблеми [10, с. 557, 563-565].

Одеське товариство історії і старожитностей (ОТІС) уже після смерті архієрея опублікувало деякі фрагменти з його епістолярної спадщини, яка свідчить про великий вплив Інокентія на державне, громадське та релігійне життя су-

спільства. Це листи архієпископа професора І. М. Бодянського [11], архієпископа Гавриїла [12] та листи до нього М. Погодіна [13].

Амвросій Метлинський у своїх листах до Інокентія (Борисова), датованих 1850 р., підкреслював важливе значення його проповідей для духовного піднесення суспільства в цілому і ту роль, яку вони відіграли в житті Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка, який знаходився в близьких стосунках з архієпископом. Серед паперів Інокентія збереглося декілька листів до нього Григорія Федоровича, його дружини та зятя – А. І. Башуцького, де йшлося про будівництво церкви в їхньому маєтку та духовні настанови [14, с. 59-60].

Важливу групу наративних джерел складають спогади очевидців про діяльність архієпископа Інокентія (Борисова). Спочатку публікації про нього мали скоріше характер некрологів. «Одесский вестник» першим повідомив про передчасну смерть архієпископа (26 травня 1857 р.) і опублікував коротку довідку про його життя, запозичивши дані з різноманітних джерел [15]. При цьому редакція допустила помилку, вказавши місцем народження Інокентія м. Севськ, а не Єлець. У подальшому цю помилку повторив Київський митрополит Макарій (Булгаков) під час вшанування пам'яті архієпископа на засіданні Другого відділення Академії наук у 1857 р. На це засідання Макарій (Булгаков) підготував біографічну записку, в якій відобразив деякі аспекти діяльності Інокентія [16]. Проте в ній бракувало інформації про початковий етап життя архієпископа, на що вказали члени Академії наук. Тож постало завдання подальших пошуків матеріалів про життя Інокентія, які мали бути передані його майбутньому біографу. Щоб заповнити цю прогалину брат архієпископа – Матвій Олексійович Борисов написав «Материалы для биографии покойного Инокентия, архиепископа Херсонского и Таврического», де поділився спогадами про дитячі та юнацькі роки ієрарха, період його навчання та формування світогляду [17, арк. 1-9].

Це активізувало процес публікації спогадів сучасниками Інокентія. Одним із перших їх написав колишній учень Владика із Київської духовної академії (КДА), в подальшому протоієрей Херсонсько-Таврійської єпархії А. Г. Лебединцев [18]. Він поділився спогадами про науково-освітню роботу свого вчителя в Київській духов-

ній академії, наукову та релігійну діяльність на чолі Херсонської єпархії та діяльність у роки Кримської війни. Згодом він опублікував свої листи до Інокентія, написані під час 11-місячної облоги Севастополя, в яких повідомляв архієпископа про всі події, що відбувалися на той час у місті [19].

У тому ж році на шпальтах «ХЕВ» надруковано спогади іще одного колишнього учня Інокентія – протоієрея О. Логіновського про їхню спільну подорож до християнських святих Криму (1857 р.), яка виявилась останньою в житті архієпископа. Автор детально описав кожний з її днів, підкреслюючи високу працездатність Владики [20].

У 1864 р., з ініціативи відомого історика, професора М. П. Погодіна, вийшла друком збірка спогадів, до якої були долучені обрані проповіді архієпископа [21]. Михайло Петрович, якого пов'язувала з Інокентієм 20-річна дружба, вважав його надзвичайно освіченою людиною, яка йшла в ногу з часом. Він опублікував «Послужной список Иннокентия, архиепископа Херсонско-Таврической епархии», де документально представлена біографія ієрарха. У подальшому протоієрей С. В. Петровський зробив до нього деякі уточнення та доповнення [22]. М. П. Погодін високо цінував героїзм Інокентія в роки Кримської війни: богослужіння в кафедральному Преображенському соборі під час обстрілу Одеси, подорожі до Криму, де незважаючи на небезпеку він провів ряд молебнів і благословив російську армію. Він звернувся до сучасників із проханням поділитися своїми спогадами про Інокентія (Борисова).

У відповідь на цю пропозицію з'явилися деякі публікації, автори яких були близько знайомі з архієпископом. Важливе місце серед них посідають спогади друга Інокентія – професора І. У. Палімпсестова [23]. Він згадував про Владика як про всесторонньо обдаровану особистість, наділену великою працездатністю, блискучого вченого, богослова і при цьому людину чуйну, уважну і доступну для інших.

Через рік у журналі «Русская старина» були опубліковані «Записки Николая Никифоровича Мурзакевича». Автор представив свої спогади про Інокентія, з яким, за його словами, впродовж дев'яти років знаходився в дружніх стосунках. Їх об'єднувала спільна праця в ОТИС та історико-археологічні дослідження в Криму. Проте

лише М. Н. Мурзакевич дозволив собі вказати на негативні риси характеру архієпископа, які вважав недоліками. Серед них: «честолюбство, яке характерне для багатьох архієреїв, любов до грошей (хоча зазначав, що Владика був щедрим і завжди готовий на добрі справи)». Він писав, що «в стосунках архієпископ віддавав пріоритет знатним особам і не дбав про любов до себе простого люду, брався за багато справ, але не завершав їх. Навіть дар систематичної проповіді він перетворював у легку імпровізацію. Рідко бував на іспитах у семінарії» [24].

І. У. Палімпсестов був глибоко обурений цією публікацією, яку назвав наклепом, і відразу написав її спростування. Він досить емоційно дав вичерпну відповідь на кожне конкретне звинувачення в бік Інокентія. Як підтвердження високих достоїнств Преосвященного він долучив до своєї публікації уривок із книги О. Г. Завадовського, присвячений його спільній подорожі з архієпископом по землях Феодосійського повіту. Автор був особою абсолютно неупередженою по відношенню до Інокентія, але під час огляду повіту був приємно вражений позитивними якостями ієрарха та його чуйністю до простих людей [25].

Спогади про науково-освітню діяльність Інокентія на посаді ректора Київської духовної академії написав професор Ф. І. Титов, опублікувавши їх на сторінках академічного видання, де високо оцінив наукову роботу ієрарха в Академії [26]. Автор не обійшов увагою наукову співпрацю архієрея з Київським митрополитом Євгенієм (Болховитіновим) та ректором Київського університету М. А. Максимовичем, яка стала запорукою його стійкого інтересу до церковної історії. Ф. І. Титов дослідив роль Інокентія в розвитку науки в КДА, в тому числі й через залучення до наукових пошуків викладачів і студентів Академії та кореспондентів, які надсилали матеріали з історії християнства. Безпосередньою заслугою Інокентія в період ректорства (1830-1839 рр.) стала активізація наукової діяльності в КДА та перетворення її на важливий науково-освітній центр.

У 2003 р. Свято-Тихонівським гуманітарним інститутом були видані вибрані твори, листи і спогади Філарета (Дроздова) [27]. Збірка містить деякі проповіді митрополита, його наукові праці, листування та церковно-адміністративні документи, які відтворюють картину життя Російської православної церкви у першій половині XIX ст.

Значний інтерес становить порівняльна характеристика проповідницьких практик Інокентія (Борисова) і Філарета (Дроздова), опублікована в збірнику О. І. Яковлевим і М. В. Сушковим. Преосвященний Інокентій, – як згадували очевидці, – нерідко читав свої проповіді *ex promptu*. Проте перед службою він обдумував їх зміст, проходжуючись по кімнаті, іноді записував деякі думки, помічаючи їх окремим словом, буквою чи різними знаками, лише йому зрозумілими. Проповідь він записував лише на третій день після її виголошення. Це було для нього настільки зручно та природно, що він не розумів чому Московський митрополит Філарет (Дроздов), який вважався великим проповідником, читав тексти своїх проповідей із зошита [27, с. 889].

Сучасники Інокентія (Борисова) не даремно називали його Російським Златоустом, проповіді якого приваблювали до храму тисячі людей, навіть тих, хто раніше був байдужим до молитви і релігії. Вони знаходили відгук у серцях як самих високоосвічених слухачів, так і тих, хто не мав належної освіти, а твори читалися представниками самих різних соціальних верств населення [28, арк. 199-204].

Таким чином, виявлення й опрацювання корпусу рукописних та опублікованих наративних джерел дало можливість репрезентувати основні напрями діяльності Херсонського архієпископа Інокентія (Борисова) і з'ясувати його внесок у розвиток православ'я, історії церкви та церковної археології.

Джерела та література

1. Барсов Н. И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического : в 2 вып. / Н. И. Барсов. – Вып. 1. – СПб.: Елеонский, 1884. – 150 с.; Востоков Н. М. Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический: биографический очерк / Н. Востоков // Русская Старина. – 1878. – Т. XXI. – № 2. – С. 191-20; № 4. – С. 547-572; Т. XXIII. – № 11. – С. 367-398; 1879. – Т. XXIV. – № 1-4. – С. 651-708; Буткевич Т. И. Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский / Т. И. Буткевич – СПб.: Тузов, 1887. – 419 с.

2. Петровский С. Некоторые исправления и дополнения к «Послужному списку Иннокентия, архиепископа Херсонско-Таврической епархии», изданному Н. Погодиным / С. Петровский, прот. // ЗООИД. – Одесса, 1901. – Т. XXIII. – V. Протоколы. – С. 142-170; Семь Херсонских архиепископов / С. Петровский – Одесса : тип. Фесенко, 1894. – 184 с.; Ястребов М. Ф. Высокопреосвященный Иннокентий (Борисов) как профессор богословия Киевской духовной академии / М. Ф. Ястребов // Труды КДА. – 1900. – Т. 3. – № 12. – С. 522-566; Титов Ф. И. Преосвященный Иннокентий Борисов, архиепископ Херсонский и Таврический, как ректор Киевской духовной Академии (15 декабря 1800 – 15 декабря 1900). К столетнему юбилею со дня рождения его / Ф. И. Титов // Труды КДА. – 1900. – Т. 3. – Кн. 12. – С. 493-521; Маркевич А. И. Несколько слов о деятельности в Тавриде Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического. (Речь, произнесенная на заседании Таврической Ученой Архивной Комиссии 15 декабря). / А. И. Маркевич – Симферополь: тип. Таврич. Губерн. Правления, 1901. – 28 с.

3. Бабинов Ю. А. Святитель Иннокентий, архиепископ Херсонский и Таврический / Ю. А. Бабинов // Духовное наследие Крыма: материалы Междунар.

церк.-ист. конференции памяти преподобного Иоанна, епископа Готфского (7-10 июля 2005, пос. Партепит). – Симферополь: изд-во Симферопольской и Крымской епархии, 2006. – С.111-131; Калиновский В. И древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок: Церковное крымоведение (1837-1920) / В. В. Калиновский. – К.; Симферополь: Аква, 2012. – 340 с.; Непомнящий А. А. Роль духовных осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. А. Непомнящий // УІЖ. – 2003. – № 4. – С. 123-134; Шевякова Д. П. Роль архієпископа Іннокентія, великого князя Константина Николаевича и контр-адмирала Г. И. Бутакова в сооружении храма Св. Владимира в Херсонесе / Д. П. Шевякова // Севастополь: взгляд в прошлое: Сборник научных статей сотрудников Государственного архива г. Севастополя / Сост. В. В. Крестьянников. – Севастополь : ЧП Арефьев, 2006. – С. 59-65.

4. Відділ рукописів Російської Національної бібліотеки (далі – ВР РНБ), ф. 313, спр. 30, 36-44, 48.

5. Отчет Императорской публичной библиотеки за 1887 год. – СПб.: Тип. В. С. Балашева, 1890. – С. 56-59.

6. ВР РНБ, ф. 313, спр. 37.

7. Там само.

8. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 118, оп. 1, спр. 5380.

9. Переписка преосвященного Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического с тайным советником А. С. Стурдзою // Приб. к ХЕВ. – 1860. – № 8. – С. 480-490.

10. Переписка преосвященного Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического с тайным советником А. С. Стурдзою // Приб. к ХЕВ. – 1860. – № 9. – С. 553-565.

11. Письма архиепископа Херсонского Иннокентия (Борисова) профессору И. М. Бодянскому // ЗООИД. – Одесса, 1883. – Т. 13. – С. 269-272.
12. Письма архиепископа Херсонского и Таврического Иннокентия к Гавриилу, архиепископу Рязанскому, 1829-1857 // ЗООИД. – Одесса, 1886. – Т. XIV. – С. 719-776.
13. Письма М. П. Погодина к высокопреосвященному Иннокентию, архиепископу Херсонскому и Таврическому. 1847-1857 // ЗООИД. – Одесса, 1886. – Т. XV. – С. 808-827.
14. Письма разных лиц знаменитому архиепископу Иннокентию Борису / Собраны Н. И. Барсовым. – М.: Универ. Тип., 1885. – 67 с.
15. Одесский вестник. – 1857. – 30 мая (№ 59).
16. Макарий. Биографическая записка о преосвященном Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом / Макарий (Булгаков), митр. // Ученые записки второго отделения императорской Академии наук – СПб., 1859. – Кн. 5. – С. XXXVIII – LIV.
17. ВР РНБ., ф. 313, спр. 46.
18. Воспоминания о Преосвященном Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом / А. Лебединцев // Приб. к ХЕВ. – 1862. – № 1. – С. 30-63.
19. Письма протоиерея Арсения Лебединцева к Преосвященному Иннокентию, архиепископу Херсонскому о ходе военных действий и состоянии церкви и духовенства во время 11-месячной осады Севастополя А. Г. Лебединцев. – К.: тип. Корчак-Новицкий, 1896. – 185 с.
20. Логиновский А. О последней поездке в Крым и последних днях жизни, синодального члена, преосвященного Иннокентия, бывшего архиепископа Херсонского и Таврического / А. Логиновский // Приб. к ХЕВ. – 1862. – № 2. – С. 81-108.
21. Венок на могилу высокопреосвященного Иннокентия, архиепископа Таврического: собрание воспоминаний о нем с приложением избранных проповедей / сост. М. П. Погодин. – М., 1867. – 268 с.
22. Некоторые исправления и дополнения к «Послужному списку Иннокентия, архиепископа Херсонско-Таврической епархии», изданному Н. Погодиным / С. Петровский, прот. // ЗООИД. – Одесса, 1901. – Т. XXIII. – V. Протоколы. – С. 142-170.
23. Палимпсестов И. У. К «Моим воспоминаниям об Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом» / Ив. Палимпсестов // Странник. – 1888. – С. 113-123; Палимпсестов И. У. Мои воспоминания об Иннокентии, архиепископе Херсонском и Таврическом / Ив. Палимпсестов. – СПб.: Добродеев, 1888. – 224 с.
24. Записки Николая Никифоровича Мурзакевича / Н. Н. Мурзакевич // Русская старина. – 1889. – Т. 61. – С. 231-260.
25. Палимпсестов И. У. Опровержение клеветы – ответ на статью об Иннокентии Херсонском в «Русской Старине». (Письмо в редакцию) / Ив. Палимпсестов. – СПб., 1889. – 27 с.
26. Титов Ф. И. Воспоминания о преосвященном Иннокентии, как ректоре Киевской духовной Академии / Ф. И. Титов // Труды КДА. – 1895. – Т. 1. – Кн. 4. – С. 636-648; Титов Ф. И. Преосвященный Иннокентий Борисов, архиепископ Херсонский и Таврический, как ректор Киевской духовной Академии (15 декабря 1800 – 15 декабря 1900). К столетнему юбилею со дня рождения его / Ф. И. Титов // Труды КДА. – 1900. – Т. 3. – Кн. 12. – С. 493-521.
27. Святитель Филарет (Дроздов). Избранные труды, письма, воспоминания. – М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный институт, 2003. – 992 с.
28. ВР РНБ., ф. 313, спр. 30.

Наталія Діанова

Наративные источники о деятельности Херсонского архиепископа Иннокентия (Борисова)

В статье проанализирован комплекс нарративных документов, посвященных деятельности архиепископа Иннокентия (Борисова). Рассмотрено эпистолярное наследие Владыки и воспоминания о нем современников. Показан вклад архиепископа в развитие исторической науки и просветительства.

Ключевые слова: архиепископ, Иннокентий (Борисов), источники, переписка, воспоминания, наука, православие, проповедь.

Natalia Dianova

Narrative sources about activity of the archbishop Innokenty (Borisov)

In article the complex of the narrative documents devoted to activity of the archbishop Innokenty (Borisov) is analyzed. The epistolary heritage of the Lord and reminiscence of contemporaries of it is considered. The contribution of the archbishop to development of historical science and enlightenment is shown.

Key words: archbishop, Innokenty (Borisov), sources, correspondence, memoirs, science, Orthodoxy, sermon.